

Людмила ГОНЧАР,

orcid.org/0000-0002-9761-9031

*доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник лабораторії інституційного виховання
Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) Ludmilagonchar1@gmail.com*

Ольга КУРКІНА,

orcid.org/0000-0002-9420-253X

*молодший науковий співробітник лабораторії інституційного виховання
Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) olgakurkina8@gmail.com*

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ У ДІВЧАТ-СТАРШОКЛАСНИЦЬ ГОТОВНОСТІ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА

У статті проаналізовано наукові погляди на сутність відповідального батьківства та актуалізовано зміст поняття «готовність старшокласників до відповідального батьківства». Поняття «готовність старшокласників до відповідального батьківства» розглянуто як комплексне утворення, що охоплює інтегральну сукупність певних ознак, притаманних старшокласникам як майбутнім батькам відповідно до узвичаєних у соціумі норм, стандартів, вимог, які забезпечують у майбутньому здатність свідомо планувати майбутнє подружнє життя та народження дітей, а також свідомий вияв відповідальності за дитину та ефективне виконання подружніх і батьківських ролей.

У структурі готовності старшокласників до відповідального батьківства виокремлено когнітивний (знання і уявлення про відповідальне батьківство); емоційно-ціннісний (емпатійна здатність, позитивне ставлення до створення родини і майбутніх батьківських обов'язків); діяльнісний (елементарні побутові вміння, необхідні для майбутнього подружнього життя і догляду за дитиною; комунікативні вміння) компоненти.

Відповідно до визначених компонентів обґрунтовано критерії («знання про відповідальне батьківство»; «емоційно-ціннісне ставлення і прагнення бути відповідальними батьками у майбутньому подружньому житті»; «вияв готовності до відповідального батьківства») і показники сформованості готовності дівчат-старшокласниць до відповідального батьківства, охарактеризовано рівні сформованості вказаного феномену (високий, середній, низький).

Для визначення рівнів сформованості готовності старшокласниць до відповідального батьківства було використано такий комплекс методів і діагностичних методик: бесіди, опитування (інтерв'ю, анкетування), метод незакінчених речень, метод розв'язання проблемних ситуацій, написання творів, педагогічне спостереження. Наведено окремі результати емпіричних досліджень.

***Ключові слова:** старшокласниці, сімейне життя, готовність до відповідального батьківства, методи дослідження.*

Liudmyla HONCHAR,*orcid.org/0000-0002-9761-9031**Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
Principal Research Scientist at the Institutional Upbringing Laboratory
Institute of Educational Problems of National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) Ludmilagonchar1@gmail.com***Olga KURKINA,***orcid.org/0000-0002-9420-253X**Research Assistant at the Institutional Upbringing Laboratory
Institute of Educational Problems of National Academy
of Pedagogical Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) olgakurkina8@gmail.com*

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE RESPONSIBLE PARENTHOOD PREPAREDNESS FORMATION AMONG THE HIGH SCHOOL GIRLS

The article is focused on the analysis of the scientific views on the essence of the responsible parenthood and the content of the responsible parenthood preparedness concept is actualised. The notion of "the high school student' responsible parenthood preparedness" is examined as the complex unit that comprehends the integral combination of the specific features that characterize the high school students as future parents according to the traditional social norms, standards and demands that provide the ability of the conscious planning of the future family life and childbirth as well as the conscious showing of the responsibility of a child and effective carrying out of the family and marital duties.

In the structure of the high school student' responsible parenthood preparedness the number of components is distinguished such as: cognitive (the awareness and the image of responsible parenthood); the emotionally-valuable (empathy, positive attitude towards the formation of the family and future parental duties); the activity approach (elementary household skills that are crucial for the the future family life and child caring; communicative skills).

In accordance with these components the criteria ("the awareness of responsible parenthood"; "the emotionally-valuable attitude and endeavor to be the responsible parents in future marital life"; "the demonstration of the responsible parenthood preparedness") and exponents of the preparedness of the high school girls to responsible parenthood are justified, the levels (high, middle low) of the responsible parenthood preparedness phenomenon are characterized.

To identify the levels of the high school girls' responsible parenthood preparedness the complex of methods and diagnostic methodology was used, for instance: the conversation, quizzes (the interview, the questionnaire), the abrupted sentences method, the problem-solving tasks, the writing of the compositions, the pedagogical supervision etc. The particular results of the empirical study are provided.

Key words: *the high school girls, family life, the responsible parenthood preparedness, methods of the study.*

Постановка проблеми. Сучасна сім'я, перебуваючи на межі різних ціннісних уявлень і моральних ідеалів, переживає трансформаційні зміни, які викликають спотворення її виховної функції, розмиття усталених виховних традицій. Тому частішають випадки психологічного несумісництва подружжя, зростання відчуженості між батьками і дітьми; збільшується кількість розлучень, неповних материнських сімей із народженою поза шлюбом дитиною, руйнується традиційна структура сімей (збільшення кількості альтернативних, дистантних, маргінальних сімей).

Негативними наслідками неналежного виконання батьківських функцій, безвідповідального ставлення до батьківства є сімейне насильство; високий рівень дитячої смертності або нанесення шкоди фізичному чи психічному здоров'ю дитини через недбалість, невігластво чи легковажність батьків; байдуже ставлення до почуттів і вчинків

власних дітей, через що дитина може стати агресором або жертвою булінгу.

Батьківство є головною життєвою та соціально-психологічною функцією кожної людини. Проте сучасна молодь втрачає орієнтири на створення сім'ї та народження дітей, відбувається трансформація моделей сімейних взаємин. Нині спостерігаються зміни у ставленні багатьох молодих людей до шлюбу: сучасну молодь вирізняє як ранній початок статевих відносин і їх непорядкованість, так і психологічна неготовність до створення сім'ї, відсутність знань про важливі батьківські якості, елементарні особливості розвитку дитини. Усе зазначене актуалізує важливість формування у старшокласників відповідального ставлення не тільки до майбутнього шлюбу, а й до способів його зміцнення і збереження, одним із яких є готовність до появи, догляду і виховання майбутніх дітей.

Аналіз досліджень. Проблеми відповідального батьківства, підготовки молоді до сімейного життя висвітлені у працях сучасних дослідників: Н. Гусак (виявлення основних суперечностей, які негативно впливають на підготовку сучасної молоді до конструктивних сімейних взаємин); Л. Долинської (соціально-психологічний тренінг підготовки молоді до сімейного життя); Т. Демидової (основні механізми формування уявлень про майбутню сім'ю); А. Денисенко (вивчення психологічних засад подружніх взаємовідносин); О. Кізь (формування психологічної готовності вихованців шкіл-інтернатів до створення сім'ї); Л. Яценко (гендерний чинник у підготовці старшокласників до сімейного життя).

Деякі вчені (Т. Веретенко, І. Зверева, Т. Говорун, В. Кравець, О. Кікінежді, О. Кізь, Ж. Петрочко) розглядають поняття «відповідальне батьківство» як соціально-психологічний феномен, найвищий рівень батьківської компетентності, який, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості (Веретенко та ін., 2006).

Питання важливості формування відповідального батьківства у старшокласників піднімаються в працях українських науковців О. Тиунової (2008), Л. Яворської (2009), Л. Яценко (2013). Пропозиції щодо впровадження освітніх програм з підготовки дівчат-старшокласниць до материнства аналізуються в роботах зарубіжних дослідників (Borr MariL, 2009; Barnet B, 2012).

Метою статті – висвітлення окремих теоретичних і практичних аспектів проблеми формування готовності старшокласниць до відповідального батьківства.

Виклад основного матеріалу. Сутність відповідального батьківства сучасні дослідники визначають як «інтегративне утворення особистості, що включає сукупність позитивних ставлень, установок і очікувань, яка глибоко усвідомлює свій обов'язок перед дитиною, її теперішнім і майбутнім, батьківські почуття, насамперед батьківську любов, оволодіння педагогічними компетенціями, що дають можливість здійснювати повноцінне сімейне виховання та сприяти позитивній соціалізації дітей» (Шахрай, 2020: 21); «найвищий рівень батьківської компетентності, яка характеризується поєднанням когнітивної, емоційної і поведінкової системи» (Повалій, 2015: 296).

Компонентами відповідального батьківства за Л. Повалій є ціннісні орієнтації подружньої пари; батьківські установки і сподівання; батьківські

почуття; батьківські позиції; батьківська відповідальність; стилі сімейного виховання. Термін «батьківство» дослідниця розглядає як «надіндивідуальне ціле, тобто у розумінні батьківських і материнських ролей у сукупності, на відміну від терміну «батьківство» з наголосом на першому складі, що стосується лише одного індивіда – батька, тата» (Повалій, 2015: 295).

За Л. Яценко готовність до відповідального батьківства є «психологічним феноменом, який охоплює інтегральну сукупність соціальних та індивідуальних характеристик особистості, що забезпечують вияв відповідальності за дитину та її емоційне прийняття на основі певної зовнішньої моделі, яка інтеріоризується крізь призму власного досвіду і забезпечує ефективне виконання ролей батька та матері» (Яценко, 2013: 520). Дослідниця вважає, що готовність до відповідального батьківства, крім бажання мати дітей, виявляється й в «усвідомленні, осмисленні, позитивному сприйнятті нових обов'язків, тих особливостей внутрішньо-сімейного життя, що постають перед чоловіком і жінкою, які вирішили стати батьками або вже стали ними» (Яценко, 2013: 520).

Ми розглядаємо поняття «готовність старшокласників до відповідального батьківства» як комплексне утворення, що охоплює інтегральну сукупність певних ознак, притаманних старшокласникам як майбутнім батькам відповідно до узвичаєних у соціумі норм, стандартів, вимог, які забезпечують здатність свідомо планувати майбутнє подружнє життя та народження дітей, а також свідомий вияв відповідальності за дитину та ефективне виконання подружніх і батьківських ролей.

У структурі готовності старшокласників до відповідального батьківства виокремлюємо когнітивний (знання і уявлення про відповідальне батьківство); емоційно-ціннісний (емпатійна здатність, позитивне ставлення до створення родини і майбутніх батьківських обов'язків); діяльнісний (елементарні побутові вміння, необхідні для майбутнього подружнього життя і догляду за дитиною; комутативні вміння) компоненти. Усі три складники готовності старшокласників до відповідального батьківства утворюють поєднання знань, почуттів і поведінкових виявів. Це означає, що взаємозв'язок компонентів між собою дуже міцний, а вплив на один із них відразу позначається на інших. Якщо вести мову про відповідальне батьківство, то необхідно забезпечити розвиток усіх трьох складників цього феномену.

Відповідно до визначених компонентів обґрунтовано критерії і показники сформованості готов-

ності дівчат-старшокласниць до відповідального батьківства:

1. Критерій «знання про відповідальне батьківство» (показники стосовно старшокласниць: знання сутності поняття «відповідальне батьківство», знання щодо батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способів взаємодії між молодим подружжям і з майбутньою дитиною; розуміння стилів батьківського виховання).

2. Критерій «емоційно-ціннісне ставлення і прагнення бути відповідальними батьками у майбутньому подружньому житті» (показники: емоційно-ціннісне ставлення до створення сім'ї, позитивне сприйняття себе у ролі матері; прагнення свідомо і відповідально виявляти майбутні подружні й батьківські почуття (любов і повага подружжя один до одного та до дитини); мотивація на ціннісну єдність сім'ї і роду (орієнтування на вияв взаємної і моральної відповідальності, створення в родині комфортної морально-психологічної атмосфери).

3. Критерій «вияв готовності до відповідального батьківства» (показники: наявність елементарних побутових умінь, необхідних для майбутнього подружнього життя (приготування їжі, забезпечення санітарно-гігієнічних норм помешкання, надання допомоги один одному в побутових питаннях), вміння елементарного догляду за дитиною та створення безпечного середовища для неї; вміння застосовувати необхідні знання у спілкуванні і міжособистісній взаємодії).

Відповідно до визначених критеріїв і показників було охарактеризовано рівні сформованості готовності у старшокласниць до відповідального батьківства: високий (усвідомлено відповідальний), середній (фрагментарно відповідальний), низький (безвідповідальний).

Високий (усвідомлено відповідальний) рівень. Старшокласниці цього рівня мають ґрунтовні усвідомлені знання про сутність відповідального батьківства, а також знання щодо батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способів взаємодії між молодим подружжям і з майбутньою дитиною. Вони демонструють усвідомлене розуміння стилів батьківського виховання, наявність батьківських установок і очікувань доглядати та піклуватися про майбутню дитину / дітей.

Старшокласниці виявляють позитивне ставлення до створення сім'ї, сприйняття себе у ролі матері; у них спостерігається свідоме прагнення відповідально виявляти майбутні подружні й батьківські почуття (любов і повагу подружжя один до одного та до дитини); мотивація на ціннісну єдність сім'ї і роду (орієнтування на вияв взаємної

і моральної відповідальності, створення в родині комфортної морально-психологічної атмосфери). У старшокласниць наявні побутові вміння, необхідні для майбутнього подружнього життя (приготування їжі, забезпечення санітарно-гігієнічних норм помешкання, надання допомоги в побутових питаннях), вміння елементарного догляду за дитиною та створення безпечного середовища для неї; вміння застосовувати необхідні знання у спілкуванні і міжособистісній взаємодії.

Середній (фрагментарно відповідальний) рівень. Знання про сутність відповідального батьківства, а також знання щодо батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способів взаємодії між молодим подружжям і з майбутньою дитиною не досить повні; розуміння стилів батьківського виховання, наявність батьківських установок і очікувань доглядати та піклуватися про майбутню дитину / дітей є не досить усвідомленими.

Загалом дівчата-старшокласниці виявляють позитивне ставлення до створення сім'ї, сприйняття себе у ролі матері, хоча прагнення відповідально виявляти майбутні подружні і батьківські почуття є фрагментарними, не досить усвідомленими. У старшокласниць наявні побутові вміння, необхідні для майбутнього подружнього життя (приготування їжі, забезпечення санітарно-гігієнічних норм помешкання, надання допомоги в побутових питаннях), проте вони не мають умінь доглядати за дитиною та створювати безпечне середовище для неї.

Низький (безвідповідальний) рівень. Старшокласниць цього рівня характеризує наявність неповних і неусвідомлених знань про сутність відповідального батьківства, а також знань щодо батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способів взаємодії між молодим подружжям і з майбутньою дитиною. Старшокласниці виявляють байдуже, а подекуди й негативне ставлення до створення сім'ї, сприйняття себе у ролі матері; прагнення виявляти майбутні подружні й батьківські почуття є несвідомим. У старшокласниць цього рівня майже відсутні побутові й комунікаційні вміння, необхідні для майбутнього подружнього життя.

Для визначення рівнів сформованості готовності старшокласниць до відповідального батьківства було використано комплекс таких методів і діагностичних методик: бесіди, опитування (інтерв'ю, анкетування), метод незакінчених речень, метод розв'язання проблемних ситуацій, написання творів, педагогічне спостереження та інші. Наведемо окремі результати емпіричних досліджень.

З метою дослідження сформованості готовності до відповідального батьківства у дівчат-старшокласниць за критерієм «знання про відповідальне батьківство» насамперед було важливо з'ясувати розуміння ними поняття «відповідальне батьківство» та його трактування, адже саме воно визначатиме ставлення дівчат до створення сім'ї та способи взаємодії між молодим подружжям і їхньою дитиною у майбутньому. Для цього було використано метод незакінчених речень.

Старшокласницям було запропоновано продовжити речення «Бути відповідальною матір'ю означає ...». Було отримано такі результати: «Піклуватися про дитину, вміти доглядати за нею (переодягати, купати)» – 34,8%; «Піклуватися про побут у родині (готувати, прибирати, доглядати за дитиною)» – 21,4%; «Заробити досить грошей, щоб годувати та одягати дитину» – 20,9%; «Заробити багато грошей, щоб можна було для дитини найняти няню, а самій жити повноцінно» – 10,4%; «Забезпечувати гарний догляд за дитиною, спілкуватися з нею постійно і наголошувати, що її люблять» – 9,5%; «Удвох із чоловіком піклуватися про дитину, бути щасливими, тоді й дитина буде щасливою» – 6,0% дівчат-респонденток.

Можна зробити висновок, що для більшості дівчат-старшокласниць поняття «бути відповідальною матір'ю» полягає в наявності практичних навичок по догляду за дитиною, змоги заробляти багато грошей. Зовсім невелика кількість дівчат вважає, що дитина потребує не лише догляду, але й спілкування, а також щасливого сімейного життя.

З метою виявлення рівня сформованості готовності дівчат до відповідального батьківства за критеріями «емоційно-ціннісне ставлення і прагнення бути відповідальними батьками у майбутньому подружньому житті» та «вияв готовності до відповідального батьківства» було розроблене інтерв'ю, яке складалося із трьох блоків запитань. За допомогою запитань блоку 1 «Моя майбутня родина» мали на меті визначити ставлення дівчат-старшокласниць до створення майбутньої родини; завданням блоку 2 «Я – майбутня матір» було визначити готовність старшокласниць до сприйняття себе у ролі матері; запитання блоку 3 «Один день із моєю дитиною» були спрямовані на визначення наявності у дівчат вмінь і навичок по догляду за дитиною.

Так, у відповідях на перший блок анкети («Моя майбутня родина») більшість респонденток (85,3%) зазначили, що позитивно ставляться

до створення сім'ї у майбутньому; 14,7% дівчат ставлять у пріоритет успішну кар'єру. Сімейне життя, на думку старшокласниць, має низку переваг, адже дозволяє жити з коханою людиною і мати дітей, воно здатне наповнити життя людини змістом. Свою роль у майбутній родині більшість дівчат (95,0%) вбачає у народженні та вихованні дітей і підтримці чоловіка; на думку 5,0% старшокласниць у родині «необхідно бути собою, не поступатися своїми принципами і звичками».

Відповіді дівчат-старшокласниць на запитання другого блоку «Я – майбутня матір» показали, що у 65,7% дівчат спостерігається позитивне ставлення до немовлят, оскільки респондентки наголошували на необхідності народження дитини у своїй майбутній сім'ї. Досить значною (34,3%) виявилася кількість старшокласниць, які зазначили, що їхнє ставлення до дитини є «не завжди позитивним», а народження дитини вони сприймають як «велике фізичне навантаження», «життєві труднощі». На думку цих старшокласниць, «після народження дитини у родині відбудуться зміни, пов'язані зі зростанням відповідальності за новонародженого»; «відбудуться зміни з фігурою»; «зменшиться час на розваги».

На запитання третього блоку «Один день із моєю дитиною», зокрема «Як правильно тримати новонародженого?», «Як часто міняти підгузки?», що включали запитання, спрямовані на виявлення здатності старшокласниць доглянути за немовлям протягом одного дня, лише 40,2% старшокласниць відповіли, що вміють це робити. Свої вміння доглядати за немовлям ці старшокласниці пояснили так: «У мене є молодший брат / сестра»; «Допомагала тьоті по догляду за її дитиною».

Висновки. Можемо констатувати, що більшість респонденток позитивно ставляться до створення сім'ї та бажають мати дітей у майбутньому. Майже третина дівчат не виявила позитивного ставлення до народження дітей, оскільки народження дитини вони сприймають як навантаження, життєві труднощі.

Значна кількість респонденток (майже 60%) не змогли дати правильних відповідей на запитання третього блоку, що засвідчило недостатню практичну підготовку старшокласниць до материнства. Це вказує на необхідність розроблення педагогічних умов та науково-методичного забезпечення формування у старшокласниць готовності до відповідального батьківства в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веретенко Т. Г., Зверєва І. Д., Шевченко Н. Ю. Основи батьківської компетентності : навчальний посібник. 2006. Київ : Науковий світ. 305 с.
2. Borr Mari L., Baby Think. It Over: A Weekend with an Infant Simulator. *Journal of Family & Consumer Sciences Education*. 2009. № 27(2). P. 45–55.
3. Думанська, В.П. Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3. С. 75–86.
4. Повалій Л. Формування у старшокласників відповідального батьківства як сімейної цінності. *Молодий вчений*. 2015. № 2(17). С. 295–298.
5. Тиунова О. В. Психологічні умови формування відповідального ставлення до материнства у дівчат старшого шкільного віку : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Івано-Франківськ, 2008. 20 с.
6. Шахрай В. Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: основні поняття дослідження. *Іноватика у вихованні*. 2020. Випуск 11. Том 2. С. 48–53.
7. Яворська Л. Підготовка молоді до сімейного життя в США. *Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн* : монографія. 2009. Тернопіль. С. 20–46.
8. Яценко Л. Сутнісні характеристики готовності до відповідального батьківства. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. Вип. 17(2). С. 513–521.

REFERENCES

1. Veretenko T. H., Zvierieva I. D., Shevchenko N. Yu. *Osnovy batkivskoi kompetentnosti : navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of parental competence: a textbook]. Kyiv : Scientific world, 2006, 305 p. [in Ukrainian].
2. Borr Mari L., Baby Think. It Over: A Weekend with an Infant Simulator. *Journal of Family & Consumer Sciences Education*. 2009, № 27(2), p. 45–55 [in English].
3. Dumanska V. P. *Vidpovidalne batkivstvo: teoretychnyi aspekt* [Responsible parenting: a theoretical aspect]. *Demography and social economy*, 2015, № 3, p. 75–86 [in Ukrainian].
4. Povalii L. *Formuvannia u starshoklasnykiv vidpovidalnoho batkivstva yak simeinoi tsinnosti*. [Formation of responsible parenthood as a family value in high school students]. *Young scientific*, 2015, № 2(17), p. 295–298 [in Ukrainian].
5. Tiunova O. V. *Psykhologichni umovy formuvannia vidpovidalnoho stavlennia do materynstva u divchat starshoho shkilnoho viku* : avtoref. dys. kand. psykhol. nauk: 19.00.07 [Psychological conditions of formation of the responsible attitude to motherhood at girls of high school : author's ref. dis. cand. psychol. science]. Ivano-Frankivsk, 2008. 20 p. [in Ukrainian].
6. Shakhrai V. *Formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do vidpovidalnoho batkivstva: osnovni poniattia doslidzhenia*. [Forming the readiness of high school students for responsible parenting: the basic concepts of the research]. *Innovation in education*. 2020, Vypusk 11. Tom 2, p. 48–53 [in Ukrainian].
7. Iavorska L. *Pidhotovka molodi do simeinoho zhyttia v SShA. Stateva sotsializatsiia ta pidhotovka uchnivskoi molodi do simeinoho zhyttia u pedahohitsi ta shkilnii praktytsi zarubizhnykh krain* : monohrafiia. [Preparing young people for family life in the United States. Sexual socialization and preparation of student youth for family life in pedagogy and school practice of foreign countries : monograph]. 2009, Ternopil, p. 20–46 [in Ukrainian].
8. Iatsenko L. *Sutnismi kharakterystyky hotovnosti do vidpovidalnoho batkivstva. Teoretyko-metodychni problem ykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*. [The essential characteristics of readiness for responsible parenthood. Theoretical and methodological problems of raising children and students]. 2013, Vyp. 17(2), p. 513–521 [in Ukrainian].